

Mellem orientalisme, romantik og modernitet

Dette er en beretning om to kvinder, som levede i det 19. århundrede i henholdsvis Europa og Osmannerriget. Den polskfødte, dansk gifte kunstmaler Elisabeth Jerichau Baumann (1819-1881) og den tyrkisk-osmanniske prinsesse Nazili (1853-1913) traf hinanden i Konstantinopel i 1869-70 og igen i 1874-75. De etablerede hurtigt et venskab på trods af forskelle i rang og alder. Baumann efterlod breve, noter, skitser, malerier og rejseberetningen *Brogede Rejsebilleder* om disse møder, og vi kan deraf sammensætte et billede af, hvad der blev talt om, og hvad de *kunne* tale om.

Baumann rejste som en af de få danske kunstmalere i midten af det 19. århundrede til Orienten. Hun havde på det tidspunkt været bosat 20 år i Danmark; hun havde et solidt netværk blandt kunstmæcener og gallerieiere i Paris og London, og hun havde vundet anerkendelse bl.a. i Stockholm og Amsterdam, og det var i 1860'ernes London og Paris, at hun opdagede den nye trend inden for malerkunsten: orientalismen. Hovedformålet for Baumanns mange rejser var at søge ny inspiration, men også at kunne afsætte sin kunst til den velhavende overklasse. Især fik hun en betragtelig indtægtskilde ved at portrættere de osmanniske aristokrater og deres familier. Baumann sørgede for at træffe dignitarere, prinser og prinsesser samt sultanen og khediven¹ af Ægypten. Men det var mødet med en af sultanatets mange prinsesser, prinsesse Nazili, som vakte den

1. Khediv er en tyrkisk betegnelse for den ægyptiske vicekonge/-fyrste. Khediven

Ismails regeringsperiode: 19. januar 1863 til 26. juni 1879.

største fascination hos Baumann, både som kunstner og som menneske. Hun berettede efterfølgende om deres møder i sin store rejseberetning *Brogede Rejsebilleder*, i breve hjem til familien i Danmark samt i artikler til danske tidsskrifter.

Baumann malede den unge prinsesse som en underskøn, henslængt haremsprinsesse i maleriet *Nazili Hanum* (1875), og muligvis dannede prinsessen også inspiration til kunstværkerne *En Ægyptisk Pottesælgerske ved Gizeh* (1876-1878) og *Pottesælgerske* (1876). Baumann afbildede orientalske kvinder underlagt et europæisk blik som en del af de erotiserede haremsfantasier, men det var også portrætter af kvinder, som kiggede ublu tilbage, hvilket var provokerende nok i hendes samtid.

På trods af odaliskmotivet² i Baumanns værk *Nazili Hanum* var prinsessen ikke hvem som helst. Hun var oldebarn til Ægyptens første khediv, Muhammed Ali (1769-1849). Muhammed Alis styre varede fra 1805 og frem til hans død i 1848. Ali-dynastiet regerede over Ægypten og Sudan frem til revolutionen i 1952, og Muhammed Ali anses for at være den moderne grundlægger af Ægypten. Ligeledes var både prinsesse Nazilis bedstefar, khediv Ibrahim Pasha (1789-1848), og hendes far, Mustafa Fazil Pasha (1830-1875), dybt involverede i den politiske udvikling af landet, og da de to kvinder mødtes, var prinsesse Nazilis farbror regerende khediv af Ægypten.

Når vi i metaforisk forstand kradser i Baumanns romantiske lak og undersøger haremsprinsessen afbildet på lærredet, finder vi i *Brogede Rejsebilleders* mange lag og vigtige informationer om de to kvinders samtaler, hvor blandt andet de nye ideer om kvinders frigørelse i både vest og i øst blev drøftet. Prinsesse Nazili var allerede som purung en yderst ligestillingsbevidst ung dame, og hun ville i de følgende årtier blive en af Orientens største kvindesagsforkæmpere med markant indflydelse i både det 19. og det 20. århundredes politiske og kulturelle liv. Prinsesse Nazili bidrog til debatter om

2. En odalisk var en haremskvinde – og i den europæiske, orientaliserende kunst gerne nøgen.

kvinders ligestilling med sine artikler i det ægyptiske tidsskrift *Al Muqtataf* i 1896³ og med sine politiske kultursaloner, der fungerede som samlingspunkt for den ægyptiske og tunesiske intelligentsia. Hun fik især grundet sin sprudlende personlighed og politiske aktivisme gennemslagskraft med sine synspunkter i både Kairo, Konstantinopel og Tunis. Kredsen omkring prinsesse Nazili inkarnerer nogle af de største og mest indflydelsesrige tænkere i det moderne Mellemøstens historie og giver et fantastisk indblik i områdets politiske idehistorie.

De to kvinders korte møde er, set med nutidens øjne, et fascinerende vidnesbyrd om datidens politiske debatter om national identitet og om 'Damernes Emancipation',⁴ der blev ført, ikke kun i en dansk-europæisk kontekst, men også i de sen-osmanniske hovedsæder.

Denne bog vil vise, at malerier af henslængte haremsdamer og pottesælgersker samt breve og artikler fra det 19. århundrede indeholder en guldgrube af indsigt om kvinders ligestilling og ideer om den nationale frigørelse, både som en del af danmarkshistorien og som en del af Osmannerrigets moderne historie.

Bogen tager afsæt i de to kvinders liv og vil indeholde en vekselvirkning mellem den individuelle fortælling og de samfundsmæssige strukturer, de indgik i. Deres personlige liv bliver indskrevet i de overordnede historiske begivenheder og fungerer som metodiske ledetråde til at kunne forstå deres samtid.

Kapitlet *Kunstneren og prinsessen* tager udgangspunkt i Baumanns liv som kvindelig kunstner, hendes opvækst i Polen og ægteskabet med den danske billedhugger Jens Adolf Jerichau (1816-1883). Dette fører os frem til ægteparrets ankomst til Danmark midt i årene under systemskiftet i 1848-49 og overgangen fra enevælde til begyndende folkestyre. Derefter flyttes fokus til prinsesse Nazilis opvækst, det

3. Leila Ahmed, *Women and Gender in Islam. Historical Roots of a Modern Debate*. (New Haven and London: Yale University Press, 1992), s. 142; Byron D. Cannon. "Nineteenth-century Arabic Writings on Women and Society: The Interim Role of the Masonic Press in Cairo (Al-Lata 'if

1885-1995)" *International Middle East Studies* vol. 17 (1985), s. 483.

4. Mathilde Fibiger (1830-1872) skrev brevromanen *Clara Raphael* i 1851, der for første gang på dansk proklamerede 'Damernes Emancipation'.

politiske miljø, hun voksede op i, hendes eget og familiens politiske engagement for en reformering af sultanatet. Ligeledes inddrager kapitlet aspekter af, hvorledes Nazilis liv og virke inkarnerede nogle af de samfundsmæssige spændinger i det 19. århundredes Konstantinopel og Kairo. Kapitlet favner derfor debatter om frisættelsen af individet, modstanden mod den blinde vestliggørelse af samfundet og den nationale kamp for selvstændighed.

I kapitlet *Kvinder, kunst og ligestilling* flyttes fokus tilbage til Baumann og hendes muligheder for udfoldelse som international inspireret kunstner i et mere og mere nationalistisk præget Danmark. De politiske strømninger fik betydning for Baumanns kunst, både de danske og de orientalske motiver, og det diskuteres, hvorvidt Baumann brød med eller reproducerede stereotyper om Orienten i sin kunst og rejseberetning.

I det følgende kapitel, *Baumanns orientrejser*, er fokus på Baumanns første og anden orientrejse i 1869-70 og 1874-75. Kapitlet tager udgangspunkt i Baumanns oplevelser, hvad hun formidlede, og hvad hun som borgerkvinde *kunne* formidle og stadig forblive inden for rammerne af, hvad der ansås som respektabel kvindelig adfærd. Kapitlet inddrager ligeledes diskussioner om datidens rejseberetninger, og hvorledes de gik hånd i hånd med løgnehistorier og selvpromovering.

Hvordan så den orientalske verden ud, da Baumann besøgte dens hovedsæder? I kapitlet *Osmannerrigets politiske udvikling* beskrives det 19. århundredes sociale og kulturelle forandringer i Orienten. Fokus er på reformtiltag og ideer om modernisering, og kapitlet analyserer, hvorledes paroler fra Den Franske Revolution og romantiske idealer undergik en gennemgribende forandring i løbet af århundredet. Ideer fra Europa fik tidligt resonans i Osmannerriget, først som imitation, derefter indoptaget og omformet som led i en selvstændig udvikling.

Baumann gjorde flittigt brug af de gængse vestlige stereotyper om haremmet, som vil blive gennemgået i kapitlet *Haremmet*. Da ideen om haremmet er en velkendt topos i europæisk kunst og

rejselitteratur, analyseres den som en sociohistorisk institution og som henholdsvis en vestlig og østlig fantasi. Med den rammesætning bevæger kapitlet sig ind i de konkrete samtaler, som Baumann og prinsesse Nazili førte, og kapitlet *Samtaler i Haremmet*, har fokus på omdrejningspunkterne *Ægteskab og barbari*, *Børns rettigheder* og *Slaveri i Osmannerriget*.

Bogens næstsidste kapitel, *Prinsesse Nazilis kultursalon*, giver en stemme til Nazili og beskriver, hvorledes sidste del af hendes liv udspillede sig i et engagement i den politiske kamp for selvstændighed og kvindesagen. Som salonniere gav hun en platform til datidens fremmeste idepolitiske tænkere og aktører, hvis tankesæt stadig har betydning og debatteres i Mellemøsten den dag i dag.

Kilder, køn og kunst

Jeg står i gæld til forskere og forfattere, der har skrevet værker om Baumann og hendes kunst. Min søgning efter materiale har været hjulpet af, at forskning om Baumann de sidste 15 år har oplevet en renæssance inden for køns-, kultur- og kunststudier. Der udgives til stadighed artikler og værker, som bidrager til belysningen af forskellige vinkler på hendes liv og virke.

Den første biografi om Baumann blev forfattet af kunsthistorikeren og vennen Nicolai Bøgh i 1886, udgivet fem år efter hendes død. Ligeledes publicerede Bøgh en biografi om ægtefællen Jens Adolf Jerichau i 1884. Baumann leverede en bunke private breve og personlige referencer til Bøgh, som hun bad ham offentliggøre efter sin død.⁵ Baumann var yderst bevidst om sit eftermæle og ville selv være med til at forme det. Biografien indeholder derfor elementer af selv-

5. Nicolai Bøgh, *Elisabeth Jerichau Baumann. En Karakteristik* (Kjøbenhavn: Schou, 1886), s. ii, "Skulde Læseren finde at jeg paa sine Steder – navnlig maaske i afsnittet om Fru Jerichau som Hustru – har været for intim i mine Meddelelser, saa har jeg der

til kun at svare, at hun selv ikke skyede at lægge sine Private Forhold aabent frem i Det, hun skrev, og paa flere Breve, som berøre de Privateste Sager, har hun udtrykkelig noteret, at de Ønskedes opbevarede til Offentliggjørelse efter hendes Død."

Elisabeth Jerichau
Baumann. *Nazili
Hanum, Stamboul,*
1875. Privateje.

iscenesættelse i forhold til hendes liv og virke, en tilgang, som også ses i hendes rejseberetning. Bøgh skriver indledende i biografien, *Elisabeth Jerichau Baumann. En Karakteristik*, at han undskylder over for læseren, hvis han som forfatter har været for ”intim” i sine meddelelser, men det er altså fru Jerichau selv, der har indleveret breve til ham om parrets ”Privateste Sager”.⁶

Betragtninger over Baumann findes herefter sporadisk i forfatteres og kunstneres memoirer: Hun er for eksempel beskrevet af den norske kunsthistoriker Lorentz Dietrichson, som omtaler deres møde i Grækenland i 1869-70.⁷

I Det Kgl. Biblioteks håndskriftssamling findes en større samling af breve, skrevet af og til Baumanns udvidede kreds af venner verden over; brevene er forfattet på tysk, dansk og polsk. Kunsthistorikerne Sine Krogh og Birgitte Finks *Breve fra London – Elisabeth Jerichau Baumann og den victorianske kunstverden* (2018) giver indblik i hendes omfattende brevskrivning og relationer til både ægtefællen og kunstvenner. I værket beskrives Baumanns navigeren i London i slutningen af 1860’erne og frem til 1873, og hvorledes hendes kontakter i den britiske hovedstad er hendes første møde med den nye trend: orientalisme i malerkunsten. Det er også hendes kontakter i det britiske kongehus, som giver Baumann mulighed for den første rejse til Orienten.

Ligeledes har arkivsamlingen på Kunstakademiets bibliotek været til stor gavn til belysning af de nationale kampe, som foregik i kunstverdenen i midten af det 19. århundrede, hvor Baumanns internationalt inspirerede kunst kolliderede med de nationalliberales nye magtposition. I dette arkiv findes en lang række artikler omhandlende kunstnerparret Jerichau-Baumann, og ikke mindst Jerichaus indædte kamp mod ’de nationale’ og især kunstkritikeren og mæcenen Niels Lauritz Høyen (1798-1870). Høyen var den første professionelle kunsthistoriker i Danmark og blev ansat som profes-

6. Ibid.

7. Lorentz Dietrichson, *Svundne Tider: af en Forfatters Ungdomserindringer* (Kristiania: Cappelen, 1899), s. 195.

sor i kunsthistorie på Kunstakademiet fra 1829, og i 1856 blev han ligeledes docent i kunsthistorie på Københavns Universitet.⁸

Efter at modernismen fra begyndelsen af 1900-tallet blev den fremherskende kunstform, var romantikernes malerier efterhånden henlagt til magasin. En skæbne, der også overgik Baumanns værker, som de følgende 100 år blev gemt i Kunstakademiets kældre. Fra 1980'erne og frem fik Baumanns værker en renæssance; blandt andet har maleriet *Danmark* (1851) fået sin plads på Glyptoteket, og værket *En Ægyptisk Pottesælgerske ved Gizeh* (1876-1878) er nu købt til Statens Museum for Kunst.

I 1996 udkom kunsthistoriker Birgitte von Folsachs værk *I halv-månens skær* i forbindelse med en udstilling om dansk orientalisme i malerkunsten, hvor Baumanns produktion med fokus på det orientalske blev relanceret. Hendes malerier blev indskrevet i den øvrige guldalder, hvor danske malere enten frembragte orientalske fantasier i deres atelier eller reelt foretog kunstrejser til det sydlige Europa og Orienten og hjembragte skitser derfra.

Forfatter Jerzy Miskowiak har i 2018 skrevet et systematisk og gedigent værk om Baumanns malerier med titlen *Elisabeth Jerichau-Baumann. Nationalromantikens enfant terrible*, og det er det første værk, der til fulde samler Baumanns kunstneriske produktion.

Fra 1980'erne og frem har den feministiske historieskrivning budt på andre vinkler om Baumann og hendes livshistorie som kvinde og kunstner, og hun er blevet gjort til genstand for analyse hos kulturhistoriker Inge Adriansen (1987), kunsthistoriker Reina Lewis (1995), kunsthistoriker Mary Roberts (2007) samt litterat Marie-Louise Svane (1985).⁹

8. Kirsten Agerbæk, *Høyen mellem klassicisme og romantik. Om idegrundlaget for N.L. Høyens virke for kunsten i fortid og samtid* (Esbjerg: Sydjysk Universitetsforlag, 1984), s. 301-303.

9. Inge Adriansen, *Mor Danmark, Valkyrie, Skjoldmø og Fædrelandssymbol. Folk og Kultur* (Årbog for Foreningen Danmarks Folkeminder, 1987); Reina Lewis, *Gendering Orientalism. Race, Femininity and Represen-*

tation (London & New York: Routledge, 1995); Mary Roberts, *Intimate Outsiders. The Harem in Ottoman and Orientalist Art and Travel Literature* (Durham: Duke University Press, 2007); Marie-Louise Svane, "Moderkroppen tegner sig. Analyse af nogle af Elisabeth Jerichau Baumanns tegninger". *Kultur og Klasse* 50, 13. årgang, nr. 1, (1985), s. 52-66.

Med opblomstringen af postkoloniale studier samt orientalis-
meforskningen med kønnet som historisk kategori blev Baumann
efterfølgende prisme for problemstillinger inden for postkoloniale
studier, hvorfra denne bog har hentet sin grundlæggende inspira-
tion.¹⁰

En fodnote, saloner og memoirer

Hvor interessen for Baumann i en længere periode har været
stigende med stadig flere udgivelser om hendes kunst, så er værker
om prinsesse Nazili færre og af nyere dato. Jeg har i begrænset om-
fang fundet og gjort brug af moderne arabiske tekster. Jeg har sprog-
ligt ikke haft adgang til at kunne søge på gammelt tyrkisk og har
derfor benyttet enten oversatte tekster eller vestligt producerede
værker. Der er derfor klart et arbejde forude for en arabisk- og tyr-
kiskkyndig forsker. Søgningen af primære kilder vanskeliggøres dog
ligeledes af det faktum, at kvinder fra den osmanniske elite oftest,
hvis de skrev, måtte publicere under pseudonym, da det var for ud-
fordrende at bryde det kulturelle kodeks for kvinders synliggørelse
i det offentlige rum.¹¹

Bogen bygger derfor primært på sekundært kildemateriale fra
mellemøsthistorikere som Albert Hourani, Byron D. Cannon, Leila
Ahmed, Beth Baron og Lila Abu-Lughod, der i deres forskning om
den gryende mellemøstlige kvindekamp har givet en væsentlig for-
ståelse af den politisk-kulturelle udvikling i perioden og derved en
vigtig indplacering af prinsesse Nazili inden for dette spektrum.¹²

10. Lewis, 1995; Oxfeldt, Elisabeth, *Nordic Orientalism. Paris and the Cosmopolitan Imagination 1800-1900* (København: Museum Tusulanum Press, 2005); Elisabeth Oxfeldt, "The Hyphenated Woman: Elisabeth Jerichau-Baumann's Juggling Categories of Gender, Nation and Ethnicity". *Journeys from Scandinavia: Travelogues of Africa, Asia, and South America 1840-2000* (Minnesota: University of Minnesota, 2010) s. 31-58.

11. Mervat Hatem, "A'isha Taymur's Tears and the Critique of the Modernist and the Feminist Discourses on Nineteenth-Century Egypt". Lila Abu-Lughod (red.), *Remaking Women. Feminism and Modernity in The Middle East* (Princeton: Princeton University Press, 1998), s. 82-83.

12. Ahmed, 1992; Cannon, 1985; Albert Hourani, *De arabiske folks historie* (Gyldendal, 1991b); Lila Abu-Lughod (red.), *Remaking Women. Feminism and Modernity in the Middle East* (New Jersey: Princeton University Press, 1998).